

Ігор Опря

(Кам'янець-Подільський)

ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКІ КОНФЕСІЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано становище пізньопротестантських конфесій за умов Першої світової війни. Визначено, що підозріле ставлення з боку російської влади до них зросло, що мало своє пояснення. Баптисти, адвентисти, євангельські християни намагались засвідчити свою лояльність до владних структур, втім відмова від використання зброї частиною віруючих, зв'язки із закордонними релігійними центрами давали підстави військовій та цивільній владі звинувачувати їх в антидержавній діяльності та посилити утиски проти них.

Ключові слова: пацифізм, сектанти, баптисти, адвентисти.

У Російській імперії домінує становище у релігійній сфері займала православна церква. Інші конфесії, хоча й мали право на існування, зазнавали різних обмежень у своїй діяльності. Причому влада з особливою підозрою ставилась до конфесій, котрі важко було поставити під державний контроль, а до таких, серед інших, відносились громади баптистів, адвентистів, євангельських християн. Основою для обмеження діяльності віруючих були начебто характерні для них антидержавні настрої. Такі звинувачення посилювались напередодні та в роки Першої світової війни, а частина радикальних політичних діячів вбачала у сектантах навіть союзників по революційній боротьбі. Ступінь лояльності протестантів до влади, їхні політичні уподобання не знайшли належного відображення в історіографії. Лише побіжно цих питань торкалися такі дослідники як О. Клібанов¹, В. Любащенко², С. Савінський³, Ю. Решетников та С. Санніков⁴, а тому вони потребують подальшого вивчення.

У переддень Першої світової війни ступінь лояльності до державних інституцій стала об'єктом особливої уваги російської влади. 31 липня 1913 р. Департамент поліції МВС видав циркуляр, у якому місцевим органам влади наказувалося з'ясувати, чи немає у віровченнях баптистів та інших сектантів революційних і антидержавних гасел. Така зацікавленість Департаменту поліції пояснювалася тим, що, як зазначалося у документі, незважаючи на підкорення сектантів усім розпорядженням державної влади, вони, «займаючись пропагандою у середовищі нижчих чинів, закликають їх не брати в руки зброї і взагалі досить часто дозволяють собі ухилятися від

чисто релігійної сфери і вдаватися до політичної пропаганди та підбурення своїх послідовників проти влади»⁵. Відповіді на цей запит надійшли досить одноманітні. Основна їх ідея зводилася до того, що, незважаючи на відсутність у віровченнях сектантів антидержавних та революційних ідей, «встановлення внутрішнього агентурного нагляду за їхньою діяльністю є необхідним»⁶.

Виятково небезпечним, з точки зору влади, було проникнення сектантських ідей в армійське середовище. Військовослужбовці-протестанти викликали недовіру через декілька причин. По-перше, приналежність до неправославних вчень, на думку чиновників, знижувала патріотизм воїнів з огляду на тісний зв'язок російських протестантів зі своїми зарубіжними релігійними центрами. На цю обставину представники влади особливо наголошували напередодні та під час Першої світової війни. Зокрема, у циркулярі Департаменту поліції начальникам жандармських управлінь від 7 березня 1915 р. вказувалося, що у «... лжевченнях адвентистів і штундбаптистів настільки сильно відчувається вплив Німеччини, що означені секти, особливо баптистська, є по суті ніби розсадником германізму в Росії»⁷. По-друге, суворе дотримання військовослужбовцями-сектантами Божих заповідей, а саме заповіді «не убий», могло стати на заваді виконанню ними військового обов'язку.

Військове керівництво досить швидко реагувало на випадки поширення сектантства в армії і вживало відповідних заходів. Так, 29 квітня 1913 р. Київський митрополит повідомив командуючого військами Київського воєнного округу про випадки відвідання солдатами та офіцерами молитовних зібрань сектантів у Києві та Черкасах. На думку митрополита, подібні візити потрібно заборонити, оскільки вони «можуть шкідливо позначитися на релігійно-моральному світосприйнятті відвідувачів зібрань та їх товаришів по службі»⁸.

Реагуючи на звернення церковного ієрарха, начальник штабу Київського воєнного округу в травні 1913 р. видав секретний циркуляр, за яким передбачалося встановлення контролю за недопущенням переходу «нижчих військових чинів» православного сповідання в інослав'я та заборона відвідання ними молитовних зібрань сектантів⁹. Як бачимо, військове керівництво мало більше можливостей для контролю над формуванням релігійних переконань своїх підлеглих, ніж світська влада і використовувало ці можливості для недопущення поширення ідей пізнього протестантизму в солдатському середовищі.

Події початку Першої світової війни показали, що по-боювання влади щодо пацифістських переконань частини військовослужбовців-сектантів були небезпідставними. Зокрема, начальник Київського Головного жандармського управління (ГЖУ) писав з цього приводу 23 липня 1915 р.: «... Серед самих адвентистів умови військового часу різко виділили негативну рису їхнього вчення у питанні виконання заповіді «не убий» і вплив односторонності розуміння цієї заповіді шкідливо позначився на частині заборонених до армії адвентистів. У листах з театру війни деякі сектанти пишуть, що «... їхня совість не дозволяє їм колоти та вбивати людей»¹⁰. Частина віруючих, мобілізованих до армії, відмовлялася приймати військовоу присягу, посилаючись на релігійні переконання. Зокрема, так вчинив у листопаді 1916 р. мешканець с. Великі Ришнівки Заславського повіту Волинської губернії Ф. Леонець, направлений у м. Житомир у 500-ту пішу дружину¹¹. Відмовилися від використання зброї за релігійними переконаннями і євангельські християни А.Я. Логвиненко зі с. Суники Черкаського повіту Київської губернії та П.І. Дмитренко зі с. Сорочитяги Васильківського повіту тієї ж губернії¹². Зрозуміло, що в період війни прихильники подібних пацифістських ідей розглядалися владою як ворожі елементи і піддавались різним репресіям.

Демонстративний пацифізм частини сектантів за умов воєнного часу ускладнював не лише їхнє становище, але й становище їх одновірців, адже невиконання військового обов'язку важко узгоджувалося з декларованою віруючими лояльністю до влади. Цікавими у цьому плані є міркування баптистки Ю.М. Карпінської, висловлені у листі до генерал-губернатора. «Ми поважаємо будь-яку владу, – писала вона, – вважаючи владу і керівників поставлених Богом, і беззаперечно виконуємо закони, де вони не торкаються виконання наших релігійних обов'язків». (підкреслено нами – І.О.)¹³. Звертає на себе увагу підкреслена думка, відповідно до якої лояльність віруючих протестантських громад до влади обумовлювалася відсутністю протиріч між вимогами закону та моральними нормами християнства. У разі появи таких протиріч частина віруючих свідомо йшла на порушення приписів закону, попри можливі негативні наслідки.

Водночас, відмова віруючих пізньопротестантських конфесій від використання зброї у військовий час не набула масового характеру. За період з літа 1914 р. і до Лютневої революції 1917 р. військовими судами у всій Російській імперії було засуджено лише 343 баптисти через відмову воювати за релігійними переконаннями¹⁴. Частина віруючих все ж бра-

ла участь у військових діях як у ході Першої світової, так і під час попередньої російсько-японської війни¹⁵.

Початок Першої світової війни приніс нові випробування не лише протестантам, котрі знаходились у лавах російської армії, але й їхнім одновірцям, які залишилися вдома. За умов воєнного часу чужоземність походження пізньопротестантських релігійних течій давала привід інкримінувати їхнім прихильникам антидержавну діяльність. Проте довести вину віруючих за подібним звинуваченням було непросто. Зокрема, владним структурам та православної церкві не вдалося це здійснити у справі уманських адвентистів. Начальник київського охоронного відділення писав губернатору стосовно цих віруючих: «Ніхто з ряду певних свідків не міг вказати на те, щоб діяльність сектантів чи їх керівників була спрямована відверто на шкоду інтересам держави... Не встановлено також, щоб адвентисти проводили серед населення агітацію за відмову йти на війну, піднімати зброю проти ворогів, називаючи їх братами... В діяльності членів цієї секти... не має нічого, що загрожувало б державному порядку і громадському спокою чи порушувало б вимоги закону і властей і шкодило б інтересам армії...»¹⁶. Подібну характеристику не лише адвентистам, але й віруючим інших пізньопротестантських течій давав і київський губернатор. У листопаді 1914 р. в листі до Департаменту духовних справ він писав, що сектанти губернії з початку війни проявили такі ж самі патріотичні почуття, як і православні¹⁷.

Відсутність у діях сектантів антидержавної спрямованості не допомогла їм уникнути нової хвилі утисків, котра була пов'язана із загальним посиленням реакції в країні в умовах воєнного часу. Зокрема, в цей час набули поширення такі форми боротьби як арешт пресвітерів і мобілізація їх у діючу армію. Так, за свідченням одного з діячів баптистського руху на Волині Є.М. Руденка, з початком війни в Житомирі релігійні зібрання віруючих позакривали, а багатьох керівників громад заарештували¹⁸. Подібні факти мали місце і в інших регіонах Правобережжя¹⁹. Благочинний 1-ого округу Сквирського повіту Київської губернії у своєму звіті до консисторії у лютому 1916 р. не лише вказував на факти мобілізації керівників сектантських громад на фронт, але й намагався проаналізувати їх вплив на розвиток сектантства в повіті. Він, зокрема, писав стосовно баптистів с. Семенівки: «Недавно з'явившись у цьому селі, сектантство, незважаючи на те, що керівники його забрані на війну, міцно тримається своїх помилок і жоден з них не повернувся до православ'я»²⁰.

У листуванні поліцейських чиновників періоду Першої світової війни зустрічається інформація про випадки вислання керівників протестантських громад за межі їхнього проживання. Так, у 1915 р. подібного покарання за пропаганду сектантських ідей зазнав пресвітер Суємецько-Хмелівської громади Новоград-Волинського повіту І. Ковальчук. Проте віруючі, котрі залишилися без керівника, знайшли вихід із цього становища і обрали нового пресвітера – В. Власюка²¹. Як бачимо, сподівання влади на послаблення протестантизму, в зв'язку з арештом керівників сектантських громад та їхньою мобілізацією на фронт, не завжди виправдовувалися.

У період війни під арешт потрапляли не лише керівники громад, а й рядові місіонери, котрі пропагували свої ідеї в районі військових дій. Військовому командуванню наказувалось будь-якими методами перешкоджати їхній діяльності. Зокрема, баптистські проповідники підлягали негайному арешту, але «... без усякого розголосу, оскільки арештовані в таких справах завойовують собі симпатії оточуючих і прилюдний характер може мати небажані інциденти»²². Звертає на себе увагу прагнення влади зберегти таємний характер переслідувань сектантів, що, очевидно, свідчило про сприйняття протестантських ідей у солдатському середовищі. Так, унтер-офіцер Янгиленко доповідав 26 вересня 1916 р. помічнику начальника Волинського ГЖУ, що на початку того року баптистські зібрання в с. Холостне Житомирського повіту відвідували солдати 434-ї Подільської пішої дружини, котрі охороняли залізницю Коростень-Житомир. Поліцейський також відзначив, що з Житомира до с. Холостне на проповідь приїжджав військовослужбовець М. Стесюк²³. На фоні жахливих картин Першої світової війни популярними були не лише баптистські ідеї, а й есхатологічні проповіді адвентистів про кінець світу. Зокрема, відомий діяч адвентизму початку ХХ ст. Ю.Т. Бетхер писав весною 1915 р., що «у всіх місцях знаходять душі, котрі цікавляться істиною Божою... Ця війна привела душі, які не молились, до молитви»²⁴.

Умови воєнного часу створювали сприятливий ґрунт для поширення протестантських ідей, але скористатися цим протестанти не могли внаслідок посилення утисків. Тому в роки Першої світової війни вони змушені були згорнути свою активну місіонерську діяльність, що відзначали як державні чиновники, так і діячі православної церкви. Зокрема, за свідченням начальника Київського ГЖУ, у воєнний час в Уманському повіті Київської губернії припинились молитовні зібрання адвентистів, непомітною стала і їхня місійна робота²⁵. Аналізуючи

розвиток протестантських течій у Канівському повіті тієї ж губернії взимку 1916 р., благочинний 3-ого округу повідомляв духовну консисторію, що «сектанти принишкили та зажурились»²⁶. Подібна картина спостерігалась і в інших регіонах Правобережної України.

Водночас, за умов війни, протестанти активізували зусилля у сфері суспільно-корисної діяльності. Баптисти спільно з євангельськими християнами утворили фонд «Милосердний самарянин», котрий збирав кошти для організації лазаретів та догляду за пораненими. Протестанти працювали санітарами, військовими будівельниками, «в обслузі» тощо²⁷. Керівництво євангельських громад усіляко заохочувало цю діяльність віруючих. На сторінках протестантських періодичних видань регулярно друкувалася інформація про їхню допомогу фронтові. Зокрема, в одному з номерів баптистського журналу «Гість» за 1914 р. повідомлялося про пожертвування Соболевською громадою Київської губернії для поранених воїнів 41 пари білизни. Суємецько-Хмелівська громада Волинської губернії в той же час надіслала до фонду «Милосердного самарянина» 26 руб. 63 коп. При цьому керівник громади І. Ковальчук просив вибачення за невеликий розмір внеску, виправдовуючись малочисельністю громади і бідністю її членів. Грошові внески у вищезгаданий фонд надсилалися не лише громадами, але й окремими віруючими. Так, у тому ж 1914 р. на потреби поранених і їх сімей від мешканки Київської губернії Г. Дейнеко було отримано 11 руб. 50 коп.²⁸

Подібну діяльність в період війни здійснювали й адвентисти. Голова церкви АСД у Росії, пресвітер київської громади Г. Лебсак писав: «Одразу ж після оголошення війни Німеччиною та Австрією київські адвентисти 7-го дня передали через губернатора його імператорській Величності свої вірнопідданські почуття... Адвентисти також брали участь у пожертвуванні білизни для поранених і досі займаються безкоштовним пошиттям білизни для Червоного Хреста... З міста Києва і губернії знаходяться на театрі воєнних дій близько 25-30 братів. Деякі з них потрапили до санітарних загонів, деякі до телеграфних частин, а решта... бере участь у боях»²⁹. Адвентисти надавали Червоному Хресту й грошову допомогу. Зокрема, русалівська громада Уманського повіту Київської губернії лише в 1915 р. перерахувала на користь цієї організації 22 руб.³⁰

Отже, у роки Першої світової війни посилюється тиск на протестантів з боку владних структур, що було викликано посиленням реакції за умов воєнного часу, пацифістськими пе-

реконаннями низки віруючих, а також їх зв'язками із закордонними релігійними організаціями. За таких умов вони змушені були згорнути свою місіонерську діяльність, водночас більша увага ними була приділена суспільно-корисній праці. Їхня робота у цьому напрямку була важливою складовою гуманітарної місії християнських громад початку ХХ ст.

За умов військового часу частина сектантів, дотримуючись християнської заповіді «не убий», відмовлялася від виконання військового обов'язку, що, однак, не може слугувати доказом їхньої антидержавної діяльності. Пацифізм віруючих базувався на глибокій морально-етичній основі і порушення ними закону носило вимушений характер. Лише у разі необхідності вибору між Законом Божим та цивільним законом, вони віддавали перевагу першому, свідомо накликаючи на себе репресії з боку державних органів влади.

Примітки:

1. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.). Москва: Наука, 1965. 348 с.
2. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій. Львів: Просвіта, 1995. 350 с.
3. Савинский С.Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867–1917). Санкт-Петербург: Библия для всех, 1999. 424 с.
4. Решетников Ю., Санніков С. Огляд історії Євангельсько-баптистського братства в Україні. Одеса: Богомисліє, 2000. 230 с.
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Фонд (ф.). 301. Опис (оп.). 2. Справа (спр.). 73. Арк (арк.). 94.
6. Там само, арк. 98-98 зв.
7. ЦДІАК України, ф. 1335, оп. 1, спр. 1899, арк. 4 зв.
8. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 2, оп. 79, спр. 8, арк. 52.
9. Там само, арк. 55-55 зв.
10. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3590, арк. 110.
11. Об установлении наблюдения за деятельностью сект. *История Евангельского движения в Евразии(1.0)*. [Электронный ресурс]: материалы и документы. Одесса, 2001. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.
12. Российский государственный исторический архив (далее – РГИА), ф. 821, оп. 133, ед. хр. 198, л. 68.
13. История евангельско-баптистского движения в Украине: материалы и документы / сост. С.И. Головащенко. Одесса: Богомыслие, 1998. С. 100.
14. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.)... С. 274.

15. ДАКО, ф. 2, оп. 220, спр. 112, арк. 37 зв.-38; Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій. Львів: Просвіта, 1995. С. 263.
16. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.)... С. 318.
17. РГИА, ф. 821, оп. 133, ед. хр. 312, л. 93 об.
18. История евангельско-баптистского движения в Украине: материалы и документы... С. 56.
19. Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине... С. 131.
20. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ), ф. 160, спр. 1085, арк. 146.
21. ЦДІАК України, ф. 1262, оп. 1, спр. 313, арк. 17.
22. История евангельско-баптистского движения в Украине: материалы и документы... С. 159.
23. Донесение об антивоенной сектантской агитации. *История Евангельского движения в Евразии (1.0)*. [Электронный ресурс]: материалы и документы. Одесса, 2001. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см.
24. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3590, арк. 77.
25. Там само, арк. 109 зв.
26. ІР НБУ, ф. 160, спр. 1085, арк. 140 зв.
27. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій... С. 243-244.
28. Фонд милосердного самарянина. *Гость*. 1914. № 11. С. 282; Фонд милосердного самарянина. *Гость*. 1914. № 12. С. 305.
29. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій... С. 263.
30. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3590, арк. 109 зв.

Ihor Opria

LATE PROTESTANT DENOMINATIONS OF THE RIGHT BANK UKRAINE DURING THE FIRST WORLD WAR

The article analyzes the condition of Late Protestant denominations during the First World War. It was determined that the suspicious attitude of the Russian authorities towards them had increased, which had its own explanation. Baptists, Adventists and Evangelical Christians have tried to assert their loyalty to the government, but the refusal to use weapons by some believers and links to foreign religious centers have forced military and civilian authorities to accuse them of anti-government activities and intensify persecution.

Key words: World War I, pacifism, Baptists, Adventists, Evangelical Christians.

Отримано: 27.05.2021